

KS. ANTONI TRONINA

MĄDROŚCIOWE TŁO JEZUSOWYCH BŁOGOSŁAWIEŃSTW

Chcąc głębiej sięgnąć w treść Kazania na Górze i wydobyć jego oryginalność, należy dokładniej zbadać tło literackie Starego Testamentu, gdyż z niego wyrasta zarówno nauczanie Jezusa jak i jego redakcja ewangelijna. W niniejszym opracowaniu zajmiemy się zbiorem tzw. ośmiu błogosławieństw (Mt 5, 3-12), a ściślej – pochodzeniem formuły makaryzmów Nowego Testamentu. Używamy pojęcia „makaryzm” (od gr. *makarios*, „szczęśliwy”), dla odróżnienia tej charakterystycznej formuły (50 razy w NT) od „błogosławieństwa” w sensie ścisłym (gr. *eulogia*). Języki zachodnie w ślad za łaciną różnią ją pomiędzy czynnością przekazania daru Bożego (*benedictio*) a gratulowaniem komuś z powodu otrzymanego daru (*beatitudo*). Ponieważ w języku polskim brak odpowiednika dla tego drugiego pojęcia, zmuszeni jesteśmy zachować formę grecką¹. Artykuł dzielimy na dwie części: w pierwszej dokonamy przeglądu makaryzmów Starego Testamentu, w drugiej omówimy dwa ciekawe przykłady z literatury mądrościowej zachowane w czwartej grocie qumrańskiej.

1. W Septuagincie przymiotnik *makarios* pojawia się 73 razy, przeważnie w późniejszej jej części, tj. w pismach „mądrościowych” (33 razy) i deutero-kanonicznych, nie mających odpowiednika w Biblii Hebrajskiej (30 razy). W Pięcioksięgu Mojżesza spotykamy go tylko dwukrotnie (Rdz 30, 13 i Pwt 33, 29), a w księgach „prorockich” ośmiokrotnie (po 4 razy u Proroków wcześniejszych i późniejszych)².

Ks. prof. dr hab. ANTONI TRONINA – kierownik Katedry Egzegezy Ksiąg Historycznych i Dydaktycznych ST w INB KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Zob. E. L i p i ń s k i, *Macarismes et psaumes de congratulation*, RB 75(1968), s. 321-367.

² J. L u s t i in., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Part II, [Stuttgart] 1996, kol. 287.

Pod względem formalnym, w języku greckim, makaryzmy występują zasadniczo w zdaniu nominalnym („Błogosławiony człowiek...”), podczas gdy w hebrajskim odpowiednikiem przymiotnika *makarios* jest rzeczownik w *status constructus*: „Błogosławieństwo człowiekowi...”), po którym następuje imiesłów lub zdanie względne wskazujące na obdarzonego i na powody jego szczęścia. Pod względem treści natomiast biblijne błogosławieństwo wyraża to, co jest źródłem szczęścia duchowego dla człowieka. Przeciwnością błogosławieństwa jest złorzeczenie.

Jeśli szukamy zakorzenienia biblijnych makaryzmów w ówczesnym środowisku kulturowym, to musimy zwrócić uwagę zwłaszcza na literaturę babilońską i egipską. Osobliwa forma gramatyczna i późne pochodzenie formuł znanych ze Starego Testamentu świadczą o ich zapożyczeniu od sąsiadów Izraela. W literaturze klinowej nie ma wyraźnej paraleli dla hebrajskiego pojęcia *aszre*, które jest odpowiednikiem greckiego *makarios*. Możliwe jednak, że akadymickie *aszru*, jako określenie postawy pokory i zaufania³, przyczyniło się do zastosowania analogicznej formuły w Izraelu. Wnikliwe badania J. Duponta⁴ wskazują natomiast, że źródła biblijnych makaryzmów należy szukać zwłaszcza w Egipcie. Szczególnie uderzające są paralele z biblijnymi błogosławieństwami znalezione w grobowcu kapłana Petozyrysa (IV w. przed Chr.). Ale już starsze o tysiąc lat teksty z El-Amarna i piramid świadczą o długiej historii tej formy literackiej. Cazelles⁵ zwrócił uwagę, że w tych wszystkich formułach egipskich występuje partykuła *wj* z końcówką liczby podwójnej, podobnie jak w hebr. *aszre*. Wpływ skrybów egipskich i słownictwa mądrościowego na poezję biblijną jest widoczny już od czasów Izajasza. Nie ma powodu, żeby makaryzmy pojawiające się sporadycznie u tego wielkiego proroka VIII wieku (Iz 30, 18; 32, 20) przypisywać późniejszej redakcji⁶. Faktycznie jednak formuła ta zakorzeni się na dobre w tradycji Starego Testamentu dopiero w Psalterzu, gdzie występuje aż 26 razy⁷. Jeśli uważnie przeanalizować te miejsca, okaże się, że nie mają one związku z li-

³ *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* (CAD) I, 455. H. Cazelles (TWAT I, 483) cytuje ciekawe analogie z hymnów babilońskich (ANET 386-387).

⁴ „Béatitudes” égyptiennes, „Biblica” 47(1966), s. 185-222.

⁵ Art. *aszre* w TWAT I, 484.

⁶ Zob. egzegezę tych miejsc u L. Stachowiaka: *Księga Izajasza I*, Poznań 1996, s. 426, 446.

⁷ Ps 1, 1; 2, 12; 32, 1-2; 33, 12; 34, 9; 40, 5; 41, 2; 65, 5; 84, 5-6. 13; 89, 16; 94, 12; 106, 3; 112, 1; 119, 1-2; 127, 5; 128, 1-2; 137, 8-9; 144, 15 (bis); 146, 5.

turgią drugiej Świątyni. Zwrot *aszre* dostał się do Psalterza raczej dopiero w późniejszych fazach jego redakcji. Przede wszystkim zauważamy, że brak tego zwrotu niemal zupełnie w dwu pierwszych księgach Psalterza (Ps 3-41 i 42-72), z wyjątkiem końcowych utworów obu serii. Umieszczono go natomiast jako inkluzję mądrościowej kompozycji (Ps 1-2) otwierającej definitywny zbiór Księgi Psalmów. Uderzające także, że życzenie szczęścia zamyka pierwszą, trzecią i czwartą część Psalterza (41, 2; 89, 16 i 106, 3), by stać się częstszym w ostatnim zbiorze „pięcioksięgu” Tehillim. Powiązanie formuły *aszre* z czasownikiem *aszar*, „życzyć szczęścia” (Ps 41, 3 i 72, 17) pozwala ją interpretować jako wyraz szukania szczęścia dla wierzących. Ruch deuteronomistyczny upatrywał źródła prawdziwego szczęścia w powrocie z niewoli i w pielgrzymowaniu do świątyni jerozolimskiej⁸.

Charakterystyczne, że ostatni z przytoczonych tekstów (Ps 72, 17 zamykający drugą księgę Psalterza) zestawia paralelnie czasownik *barak*, „błogosławić”, i *aszar*, „życzyć szczęścia”. Rodzi to pytanie o wzajemną relację pomiędzy przywoływaniem szczęścia a błogosławieństwem. Dawniejsi badacze nie dostrzegali różnicy między formułą *aszre*, „szczęśliwy”, a *baruk*, „błogosławiony”⁹. Jednak już H. J. Kraus¹⁰ w swym komentarzu odróżnia „świeckie *aszre* od sakralnego *baruk*”. Faktycznie, życzenie szczęścia (*aszre*) nie odnosi się nigdy do Boga¹¹. Życzenie szczęścia wiąże się z pewnymi warunkami, jakie Bóg stawia swemu wyznawcy: winien on przybyć na Syjon (Ps 65, 5; 84, 5), gdzie będą mu darowane grzechy (Ps 32, 1 n.). Bóg jest bowiem ucieczką swoich wiernych (Ps 2, 12; 34, 9). Zgodnie z teologią deuteronomistyczną, szczęście jest wynikiem wybrania Bożego (Ps 33, 12) i zależy od poddania się Jego pouczeniom (Ps 94, 12). Wierzący winien cechować się bojaźnią Bożą (Ps 1, 1; 112, 1; 128, 1). W odróżnieniu od drogi grzeszników, jego droga ma być nieskalana (Ps 119, 1). W praktyce oznacza to troskę o biednych (Ps 41, 2) i ogólnie poszanowanie przykazań Bożych (Ps 106, 3).

Odzwierciedleniem takiego pojmowania szczęścia są konstrukcje paralelne, jakie spotykamy w Księdze Przysłów. Szczęście religijne jest udziałem tych, którzy starają się zaradzić potrzebom ubogich (Prz 14, 21) i w Bogu złożyli swą ufność (Prz 16, 20). Tacy ludzie przekażą błogosławieństwo swoim dzie-

⁸ C a z e l l e s, art. cyt., s. 482.

⁹ Zob. S. M o w i n c k e l, *The Psalms in Israels Worship*, Oxford 1962, s. 47.

¹⁰ *Psalmen* (BK XV, 1), Neukirchen 1978, s. 134.

¹¹ Nawet w Pwt 33, 29 to Izrael nazwany jest szczęśliwym jako „zbawiony przez Pana”.

ciom (Prz 20, 7). Podobnie jak w Psalmach tak i tutaj warunkiem szczęścia jest bojaźń Boża (Prz 28, 14) i przestrzeganie Tory (Prz 29, 18). Analogicznie jak w Psalmach, również ostateczna redakcja Księgi Przysłów jeszcze mocniej akcentuje ten temat: „Szczęśliwy, kto mądrość osiągnął, mąż, który nabył rozważi...” (Prz 3, 13). Mądrość uosobiona zwraca się wreszcie osobiście do ludzi w słowach, które są już zapowiedzią Jezusowego Kazania na Górze: „Szczęśliwi, którzy strzegą dróg moich! [...] Szczęśliwy człowiek, który mnie słucha, czuwając dzień w dzień u drzwi moich, pilnując podwoi moich bram” (Prz 8, 32. 34).

Po raz ostatni w Biblii Hebrajskiej spotykamy formułę makaryzmu w Dn 12, 12 – tym razem już w kontekście eschatologicznym¹². Natomiast spośród pism deuterokanonicznych trzeba wspomnieć Mądrość Syracha, w której aż 11 razy pojawia się przymiotnik *makarios* (z tego w ośmiu przypadkach zachował się oryginalny tekst hebrajski z formułą *aszre*)¹³. Formalny rozwój makaryzmów w tej księdze przejawia się w zestawianiu ich parami. „Szczęśliwy mąż, który nie wykroczył ustami i nie jest przybity smutkiem grzechów. Szczęśliwy, którego własna dusza nie potępia i kto nie stracił swojej nadziei” (Syr 14, 1-2). „Szczęśliwy, który mieszka z żoną rozumną, kto się językiem nie poślizgnął, kto nie służył innemu, niegodnemu siebie. Szczęśliwy, kto znalazł roztropność, kto może przemawiać do uszu tych, którzy go słuchają...” (Syr 25, 8-9). Księga kończy się podpisem autora i ostatnim makaryzmem, zwróconym do szukających mądrości (gr. *sofia* = hbr. *chokmah*): „Naukę mądrości i rozumu spisałem w tej księdze, ja Jezus syn Syracha, syna Eleazara z Jerozolimy, który mądrość serca mego wylałem jak obfity deszcz. Szczęśliwy, kto będzie zajmował się tymi rzeczami, a kto włoży je do serca swego, stanie się mądrym, a jeśli tak postąpi, we wszystkim sobie poradzi, ponieważ światło Pana będzie jego drogowskazem” (Syr 50, 27-29).

Zauważamy istotną różnicę między Jezusem z Jerozolimy a Jezusem z Nazaretu. Nauka pierwszego jest podsumowaniem tradycji mądrościowej Starego Testamentu. Brak w niej jeszcze owego uniwersalizmu, który porwie słuchaczy Kazania na Górze. Dopiero Chrystus okaże się wcieloną „mocą Bożą i mądrością Bożą” (1 Kor 1, 24).

2. Przed zamknięciem niniejszych porównań warto jeszcze sięgnąć do ostatnio odczytanych tekstów z Qumran. Dają one wgląd w to, co dokonało

¹² „Szczęśliwy ten, który wytrwa i doczeka 1335 dni”. 2 Krn 9, 7 powtarza tylko makaryzm z 1 Krl 10, 8: „Szczęśliwe twoje żony, szczęśliwi twoi słudzy!” (królowa Saby do Salomona).

¹³ Zob. hasło *aszre* w *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol. I, Sheffield 1993, kol. 437.

się w epoce „międzytestamentalnej”, pomiędzy Jezusem, synem Syracha, a Jezusem Synem Bożym. Chodzi o dwa teksty sapiencjalne z czwartej groty, datowane na I w. przed Chr.

Pierwszy z nich opublikował J. M. Allegro już w roku 1968 (DJD V, 85-87) jako *4Q Sapiential Work* (4Q185). Od tego czasu zachowane fragmenty trzech kolumn utworu stały się przedmiotem wnikliwych opracowań¹⁴. Autor, na wzór mędrców biblijnych, kieruje najpierw przestrożę („biada”) pod adresem ludu Bożego, a następnie zwraca się z zachętą do chodzenia drogami mądrości. „Szczęśliwy człowiek, któremu została ona dana [...], szczęśliwy człowiek czyniący ją...”¹⁵. Tekst jest bardzo fragmentarycznie zachowany, ale powtórzona formuła „szczęśliwy człowiek” (*aszre adam*) świadczy, że autor korzysta z biblijnej formuły literackiej (Ps 32, 2; 84, 6. 13; Prz 3, 13; 8, 34; 28, 14) i przytacza ją kilkakrotnie.

Jeszcze bardziej uderzające podobieństwo do Jezusowych błogosławieństw można zauważyć w innym tekście mądrościowym, który wydawca nazwał *4Q Beatitudes* (4Q525)¹⁶. Ten mocno zniszczony dokument datuje się paleograficznie na koniec I w. przed Chr., ale treść zapisanego w nim utworu wskazuje na czasy machabejskie. Fragment początkowy, najlepiej zachowany, zawiera serię błogosławieństw, które treściowo są bardzo bliskie Syr 14, 20-15, 1. Już J. Starcky, który pierwszy pracował nad tym tekstem, zauważył podobieństwo stylu z makaryzmami biblijnymi¹⁷. Dokładniejsze badania E. Puecha¹⁸ wykazały formalną zbieżność z bliskim czasowo tekstem Syracycydesa, a zarazem możliwość interpretacji eschatologicznej, która w pełni rozwinięta jest w NT. Wymiar eschatologiczny dotyczy jednak opisu kar, jakie

¹⁴ H. L i c h t e n b e r g e r, *Eine weisheitliche Mahnrede in den Qumranfunden*, w: M. Delcor (ed.), *Qumran. Sa piété, sa théologie et son milieu*, Paris 1978, s. 151-162; T. H. T o b i n, *4Q185 and Jewish Wisdom Literature*, w: H. W. A t t r i d g e i n. (eds.), *Of Scribes and Scrolls*, Lanham 1990, s. 145-152.

¹⁵ Przekład za: P. M u c h o w s k i, *Rękopisy znad Morza Martwego*, Kraków 2000, s. 132.

¹⁶ E. P u e c h, *Qumran grotte 4. XVIII*, Oxford 1998, 115-178 (DJD XXV).

¹⁷ *Le travail d'édition des fragments manuscrits de Qumran*, RB 73(1956), s. 67: „Un manuscrit de caractère sapientiel contient une série des macarismes pour ceux qui accomplissent les commandements (*ashre*) et la description des tourments qui attendent les impies”.

¹⁸ *Un hymne essenien en partie retrouvé et les Béatitudes*, RQ 13(1988) 84-87; *4Q525 et les péripécopes des béatitudes en Ben Sira et Matthieu*, RB 98(1991) 80-106; *The Collection of Beatitudes in Hebrew and in Greek (4Q525 1-4 and Mt 5, 3-12)*, w: F. M a n n s, E. A l l i a t a (eds.), *Early Christianity in Context*, Jerusalem 1993, s. 353-368.

czekają grzeszników odrzucających drogę mądrości (fragment 15). Nas interesuje fragment 2, w którym kilkakrotnie pojawia się formuła *aszre*:

„[Szczęśliwy ten, kto mówi prawdę] z czystego serca i nie obmawia swym językiem.

Szczęśliwi, którzy trzymają się jej ustaw a nie dróg bezprawia.

Szczęś[liwi], którzy weselą się w niej i nie wypowiadają się w sposób bezmyślny.

Szczęśliwi, którzy zabiegają o nią z czystymi dłońmi i nie szukają jej z nieszczerym [sercem].

Szczęśliwy człowiek, który zdobył mądrość; postępuje według Prawa Najwyższego i kieruje swoje serce na jego drogi...”¹⁹.

Na uszkodzonym rękopisie kolumny drugiej tego dokumentu zachował się zbiór pięciu błogosławieństw. Nie wiadomo, czy w tekście nie było ich więcej, gdyż początek jest urwany. W każdym razie zbiór rozpoczyna się i kończy formułą *aszre adam* z czasownikiem w liczbie pojedynczej, natomiast wewnętrzne makaryzmy skonstruowane są z pomocą imiesłów liczby mnogiej. Żeńskie sufiksy zaimkowe odnoszą się do „mądrości” (*chokmah*) bądź „Prawa (*torah*) Najwyższego”. Ta dwuznaczność ostatniego sufiksu dzierżawczego nie wpływa na interpretację całej sentencji, gdyż w Qumran – podobnie jak w Biblii – Prawo Najwyższego utożsamia się z Mądrością²⁰.

I w tym przypadku mamy do czynienia z tekstem wyraźnie mądrościowym. Pod względem treści jest on jeszcze daleki od ducha Ewangelii. Forma literacka jednak jest ta sama, co w Mt 5, 3-12. Przygotowała ją tradycja sapiencjalna Starego Testamentu (Psalmy, Przysłowia, Mądrość Syracha). Nigdzie jednak w tekstach biblijnych nie spotkaliśmy tak długiej serii makaryzmów; 4Q 525 stanowi pod tym względem najbliższą paralełę do „ośmiu błogosławieństw” z Ewangelii św. Mateusza. Świadczy to, że podobny wzorzec literacki był znany w środowisku judaizmu palestyńskiego u progu ery chrześcijańskiej²¹.

¹⁹ Przekład według Muchowskiego (dz. cyt., s. 399).

²⁰ Zob. J. A. Fitzmyer, *101 pytań o Qumran*, Kraków 1997, s. 134. Autor ten zaznacza też, że Mateuszowa forma pierwszego błogosławieństwa („ubodzy w duchu” – *ptochoi to pneumati*) znalazła dokładną paralełę w qumrańskim zwrocie *anwê ruach* (1QM 14, 7; 1QH 14,3); szerzej omawiam tę formułę w art. „*Ubodzy w duchu*” (Mt 5, 3), w: J. Misiurek i in. (red.), *Ku szczęściu bez oszustwa*, Homo meditans 21, Lublin 1997, s. 57-66.

²¹ Zob. F. Garcia Martinez, *I manoscritti di Qumran, Gesù Cristo e le origini del cristianesimo*, w: *Gli uomini di Qumran. Letteratura, struttura sociale e concezioni religiose*, Brescia 1996, s. 319 n.

BIBLIOGRAFIA

- D u p o n t J.: „Béatitudes” égyptiennes, „Biblica” 47(1966), s. 185-222.
- L i p i ń s k i E.: Macarismes et psaumes de congratulation, „Revue Biblique” 75(1968), s. 321-367.
- P u e c h E.: 4Q525 et les pericopes des beatitudes en Ben Sira et Matthieu, „Revue Biblique” 98(1991), s. 80-106.
- P u e c h E.: The Collection of Beatitudes in Hebrew and in Greek (4Q525 1-4 and Mt 5, 3-12), w: F. M a n n s, E. A l l i a t a (eds.), *Early Christianity in Context*, Jerusalem 1993, s. 353-368.

THE SAPIENTIAL BACKGROUND OF JESUS' BEATITUDES

S u m m a r y

The author shows the literary background of the evangelical Beatitudes in the books of wisdom from the Old Testament (Psalms, Proverbs, and Sirach). He starts with an explication of the grammatical form of *ashre* (lit. „happiness”: *status constructus dualis*). Finally, he discusses two Qumran parallels (4Q185 and 525). They illustrate the transition from individual beatitudes, found in the sapiential literature of the Old Testament, to the series of evangelical beatitudes.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: Kazanie na Górze; makaryzmy; Qumran.

Key words: Sermon on the Mount; Beatitudes; Qumran.